

שיעור הלכתי שבועי מפי מורנו ורבנו

הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א

מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור בימי ראשון בשעה 18:00

בבית המדרש "חזון עובדיה" דימונה

והתענג בדשן

"והתענג בדשן נפשכם, הטר אֶזְנְכֶם וְלִבְּכֶם אֵלַי, שְׁמַעְנוּ וְנִדְבַחַי נִפְשֵׁכֶם" (ישעיה נב ה)

גליון 229

ברכה על מאכל בצומות – א'

קטגורו. עניית אמן על: פת גויים, הלל בראש חודש, אורז וקטניות ומצה עשירה בפסח, בשר "כשר", "בורא נפשות" אחר רביעית קפה או תה חם, ירקות של היתר מכירה. סתירה חזיתית ברשב"א. אם יש חילוק בין מאכל אסור למאכל כשר בזמן איסור. ישוב לסתירה בבית יוסף. עיקר הצומות הם ממנהג. שכח ובירך על מאכל בתענית. המברך מ"ספק ספיקא", אינו עובר משום "לא תשא". עדיף לשתוק.

האוכלים באיסור בצום, האם יברכו על אכילתם?

א. בסייעתא דשמיא נדבר היום בהלכה מאוד מאוד מעניינת, במה שהופתעתי

בו טורח כלום. והיה משבח בתהילותיו החיבורים הללו יותר ויותר מכל שאר החיבורים הנוראים, יען כי נמצאים בתוכם מוסר מלכים ודינים המדריכים לאדם ליראת ה' ולעובדו בלבב שלם, ועל הכל גודל שכר המזכה את הרבים. ע"ש. (עיין עוד בגיליון 25 הערה 1)

על כן כמה חשוב, שדווקא עכשיו מיד לאחר כל הניסים הללו שעשה לנו השם יתברך, נשתדל כל אחד ואחד להגביר בעצמנו את זכות הרבים שלנו, גם כדי להשלים ולהרבות את הזכויות שנוכו עבור הניסים, ואם כן כמה מעלה על מעלה תהיה לאדם שיזכה להיות שותף בפעילות העניפה הזאת של הפצת החוברות "בהלכה ובאגדה" לאחינו התועים, ובפרט שעכשיו ישנה עוד תנופה אדירה וחזקה של גל שומרי שבת, ורבים ברוך השם מתחזקים בתורה ובמצוות, וכמו שפרסם הגאון הרב זמיר כהן שליט"א יו"ר "הידברות" וראש ישיבת "אבני נזר", שעשו סטטיסטיקה ו-53% מצעירי מדינת ישראל עד גיל 30, שאינם בגדר "דתיים", בחסדי השם לאחר כל מה שהיה ב-7 באוקטובר, הם התחילו לשמור "שבת". הוי אומר שיזכנו השם שהדור הבא כבר רובם שומרי שבת. ועל אחת כמה וכמה עכשיו לאחר כל הניסים שראו עם ישראל בהשמדת הכור האטומי, שוב עולים על הגל עוד יהודים יקרים ומתחזקים בשמירת התורה והמצוות, ועלינו להתאמץ לדאוג להם כדי שידעו איך שומרים שבת? ואיך שומרים טהרה? ואיך שומרים את המועדים? וכמו שברוך השם המפיצים והמפיצות שלנו בקיאים בהפצות בכל פינה וזווית, אם בקניונים, בסופרים, בכנסים, באצטדיון "יד אליהו", בבתי חולים, בבסיסי צבא, בתחנות מרכזיות, תחנות רכבת ועוד ועוד. ומי יודע כמה זכויות ירבו המשתתפים בכל זה לעצמם ולכלל ישראל.

אחי ורעי היקרים והאהובים, אנחנו נמצאים עכשיו בסייעתא דשמיא בעיצומה של הפצת החוברות "ארבע תעניות ובין המצרים" עם שער ההלכה המקוצר [128 עמודים], וכבר סיפרתי לכם שנה שעברה (עיין גיליון 183 הערה 1) על אותה מורה חילונית שמלמדת 15 שנה בבית ספר "מקיף" "שדרות" שהתקשרה ביום תשעה באב וסיפרה שהלכה ל"סופר", וראתה את החוברת "ארבע תעניות": תמיד שמעתי על "תשעה באב", אבל אף פעם לא צמתי. השנה זו הפעם הראשונה שהרגשתי צורך לצום. פתאום הבנתי מה זה "בית המקדש", מה זה החורבן, מה הפסדנו כל כך, הכל מוסבר כל כך מיוחד. פשוט הרגשתי שאני רוצה להזדהות... אצל הציבור החילוני, זה לא מוכר ולא ידוע, ורצוי שכולם ילמדו ויכירו! זה פשוט להרגיש שייך למקום הזה, זה עוצמות נפש מאוד חזקות. שלמות הכל אנוהו עדיין פה חיים וקיימים והלב שלנו תמיד עם זה. ע"ש. אשרי הזוכים להיות שותפים של ממש בכל העשייה הזאת, לדאוג לאחינו שגם הם ידעו מה זה בית המקדש, מה הפסדנו בחורבנו, ואיך נוכל לבנותו שוב. ועכשיו במבצע מיוחד של 300 חוברות ב-1,000 שקל בלבד. יזכנו ה' במהרה לנבואת ישעיה (נב ז): "וְבָרְקִימִי גְדֹלִים אֶקְבֹּץ", אמן. ניתן ליצור קשר במייל או בהעברה: בנק הדואר [09] סניף 01, עמותת "אפיקי מים" ח-1 8413671, או בביט: 0509-570-655 ולציון: "עבור חלוקה".

חינוך לאמונה. מי שעשו לנו נס, צריך לעסוק בצרכי רבים. הגר"ח פלאג'י: המדפיס מהונו ספר הלכה, הרי זה חשוב יותר מכתובת ספר תורה. מה אמר החקרי לב על ספריו הקטנים של החיד"א? 53% מצעירי מדינת ישראל התחילו לשמור "שבת". מה היה עם המורה בבית ספר "מקיף" שדרות? בריא האוכל בצום יברך או לא? מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בברכה על מאכל אסור. איז לו לזה שנעשה סגורו

¹ הייתי רוצה להתייחס היום עוד נקודה חשובה במה שדברנו בשיעורים האחרונים לעשות סעודה ומשתה להודות להשם יתברך על כל הניסים והנפלאות שעשה לנו בתקופה הזאת, וברוך השם ראיתי שכמה וכמה רבנים מבני ספרד ואשכנז הביעו דעתם לחיזוק הדבר הזה, ולפחות שכל אחד יעשה בביתו שמחה והודיה להשם לחזק בליבותינו את האמונה הטהורה שרק הקדוש ברוך הוא, הוא ורק הוא שומר עלינו ומציל אותנו מכל דבר רע, ולהודות לו ולברך בשמו תמיד, שבוודאי אין לך חינוך לאמונה גדול מזה כשרואים את ההורים שמחים בניסי השם ומודים בפה מלא על ניסיו ונפלאותיו, ומפרטים את הניסים כדי שהילדים יבינו את העוצמות האדירות מה הם זממו לעשות, ואיך הקדוש ברוך הוא אבינו מלכנו ברוב חמלתו עלינו הצילנו מידם. רק כאן יש להוסיף מה שמוברא בגמרא שבת (לג סע"ב) שכשיצא רבי שמעון בר יוחאי מהמערה לאחר 13 שנה, אמר, הואיל ונעשה לי נס שניצול מהרומאים, אתקן משהו לטובת הרבים, ולמד כן מיעקב אבינו שכאשר חזר מלבן לבית הוריו, אמר כיון שנעשה לי נס וניצלתי מעשו, אעסוק בצורכי הרבים. ומזה למד המגן אברהם (סימן ריח סק"ב) שאדם שנעשה לו נס, טוב וראוי שיתקן צרכי רבים בעיר, וכן הביאו האחרונים. וראיתי מי שביאר הטעם בזה על פי הגמרא (שם לב ע"א), שאדם שעושים לו נס, מנכים לו מזכויותיו, כמו שאמר יעקב אבינו (בראשית לז יא): "קִטְנִיתִי מִכָּל הַחֲסִדִּים וּמִכָּל הָאֲמָת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֵת עַבְדְּךָ", לכן יעסוק בצרכי רבים, שזכות הרבים גדולה כל כך להשלים לו את זכויותיו שנחסרו לו.

והנה הכף החיים (שם סק"ז) כתב, שהטעם בזה על פי מה שכתב בספר חסידים שפעמים שנעשה לאדם נס שלא כדרך הטבע, כי גלוי לפניו יתברך שתבוא על ידו זכיה לרבים, נמצא ששווה לעשות לו נס, כדי שיעסוק בצרכי רבים. וכתב הגר"ח פלאג'י בספרו רוח חיים (סימן ריח) בשם הרב אמת ליעקב, שכל שכן שאם יחבר ספר או יתרום להדפיס ספר שיש בו צורך הרבים להאיר עיניהם בתורה. וכמה מעלות טובות למחבר ספר ולמקדיש ספרים להוציאם לאור עולם. ובהקדמה לספרו "סמיכה לחיים" מנה עשר מעלות טובות, גדולות ועצומות למי שנותן מכספו להדפיס ספר שלומדים בו רבים, שזו תועלת לרבים המובחרת ביותר, והיהו בכלל מה שאמרו (כתובות נ ע"א) "צִדְקָתוֹ עֲמֶדֶת לְעַד", והמדפיס מהונו ספר הלכה, הרי זה חשוב יותר מכתובת ספר תורה, שבוודאי שכרו כפול מן השמים, ואין לך עליו נשמה גדול מזה. ואף מי שנדר לקיים מצות כתיבת ספר תורה, רשאי לשנות נדרו, כיון שהיא מצוה רבה יותר מכתובת ספר תורה. גם בהקדמה לספרו "מועד לכל חי" כתב את אשר אמר לו סבו הראשון לציון הגאון רבי יוסף פאל חזן זצ"ל בעל שו"ת "חקרי לב", וכה אמר אלי האיש: בראותי גודל חכמת תורתו של הרב הגדול והמפורסם החיד"א ז"ל אשר בספריו הקדושים כי רבים המה, בהלכות ובדרושים נחמדים, איני מתקנא בו כי אם על ספריו הקטנים כמו "מורה באצבע" וכדומה, שהוא מוסר ודינים שיד כל אדם שווה בו, אחד חכם ואחד תם קוראים בו, ובעלי בתים ישאווה בחקים, והיתה עמו וקרא בו בלכתו בדרך, בים וביבשה, שאין

לשמוע מהחברים בשיעור שהם עובדים עם אנשים שנחשבים בציבור כשומרי תורה ומצוות, הוי אומר שהם לא רק שומרים שבת ומניחים תפילין ושומרים כשרות וכדומה, אלא הם מתפללים שלש תפילות במנין, הם לובשים טלית קטן, ואפילו לא מסתפרים ולא מתגלחים בעומר, וכמובן שהם מברכים על כל מה שאוכלים, אבל את הצומות שתקנו חז"ל, כמו: י"ז בתמוז, צום גדליה, עשרה בטבת ותענית אסתר, הם לא צמים. ומצפצפים בקולם דברי הבל שדי להתענות בתשעה באב ויום כיפור.² והשאלה היא על אנשים כאלו בריאים שאוכלים בצומות באיסור נגד ההלכה, האם יברכו על אכילתם או לא, כי לכאורה כיון שהם אוכלים באיסור, אין זה מברך אלא מנאץ, ועל זה נאמר (תהלים יג): "וּבִצֵּעַ בִּרְךָ נָאץ ה'".

דעת הרמב"ם שלא מברכים על מאכל איסור

ג. והנה במשנה מסכת ברכות (מה ע"א) אמרו, אכל דמאי [ספק מעושר] וכו', מזמנים עליהם. אכל טבל³, ומעשר ראשון שלא נטלה תרומתו [תרומה גדולה], ומעשר שני והקדש שלא נפדו [כהלכתן], אין מזמנים עליהם, שכיון שהמאכל הוא איסור, לכן אין זה נחשב כאכילת קבע שמצטרף לזימון. ובארו בגמרא (מז ע"ב), שאפילו על טבל מדרבנן לא מזמנים, וכגון שגדלו הפירות בעציץ שאינו נקוב שאז אינו יונק מהאדמה. וזו לשון הרמב"ם (הלכות ברכות פרק א הלכה יט), כל האוכל דבר האסור, בין בזדון בין בשגגה, אינו מברך עליו לא בתחילה⁴ ולא בסוף, כיצד? הרי שאכל טבל של דבריהם, ואין צריך לומר אם אכל נבלות וטרפות או שתה יין נסך [שאסור מהתורה] וכיצא בו. ע"כ. ובאר מרן בכסף משנה, שהרמב"ם למד שמה שכתוב במשנה שלא מזמנים עליהם, היינו גם לא מברכים עליהם, לא ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה. ואם תשאל אז למה המשנה לא אמרה במפורש שלא מברכים עליהם? וצריך לומר אגב שכתוב ברישא שאם אכל דמאי "מזמנים" עליהם, שיש בזה חידוש שלא רק שמברכים אלא גם מזמנים, כתב גם בסיפא "אין מזמנים" עליהם, אבל הוא הדין שלא מברכים עליהם, כי לא ראוי לברך על מאכל איסור שהאוכלו עושה נגד רצון הבורא.

דעת הראב"ד ועוד שמברכים על מאכל איסור

ג. אולם הראב"ד השיג על הרמב"ם וכתב, טעה בזה טעות גדולה, שלא אמרו שאין "מברכים", אלא שאין "מזמנים" עליהם, לומר שאין להם חשיבות קביעות סעודה, הואיל ואוכלים דבר האסור, והוא כאדם האוכל פירות שאין להם קבע לזימון, אבל ברכה ראשונה ואחרונה למה שלא יברכו הואיל ונהנו. ע"כ. נמצא שלראב"ד האוכל מאכל איסור מברך עליו תחילה וסוף, כיון שסוף סוף הוא נהנה, והרי אסור לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה (ברכות לה ע"א). גם הראב"ש (ברכות פז סימן ב) כתב שנראה לו כהראב"ד, והקשה על הרמב"ם

² לפני כמה שנים כשיצאתי מהכולל בי"ז בתמוז בצעריים, נכנס איזה אחד לתפילת מנחה, בשנות ה-20 מדושן עונג עם לחיים אדומות, נראה שחזר מאיזו אכילה של לאפה טובה... ורציתי לפתוח אותו בדברים, אמרתי לו, תגיד לי מה העניין להתפלל היום מנחה גדולה, הרי בלאו הכי כל השנה מומלץ להתפלל מנחה קטנה דווקא, אלא שמן הסתם יש לך ענין להתפלל מנחה גדולה כי אתה אוכל לחם בצעריים. אבל היום שאסור לאכול, אז נתפלל מנחה קטנה, וגם תרוויח ברכת כהנים. והנה הוא עונה לי בפשטות בלי להתבלבל, אני לא נוהג לצום, רק בתשעה באב ויום כיפור. זו דוגמה של בן אדם שמתפלל שלש תפילות במנין אבל לא אכפת לו לאכול בצומות. שוב מעשה כזה היה באברך צעיר שדברתי על לבו שילך וימסור שיעור בבית כנסת שאין להם מי שיתן דברי תורה כל יום בין מנחה לערבית, הם יושבים כמה מבוגרים יחד ומעבירים את הזמן בש"ה פ"ה. הוא התחיל למסור להם, והגבאי היה מחלק כל יום מגש פירות לציבור במהלך השיעור. והנה כשהגיע צום י"ז בתמוז, הוא גם כן חילק. אז האברך העיר לו על זה, שהיום צום ואסור לאכול? ענה לו הגבאי, לא כולם נוהגים לצום. זאת אומרת, ישנם כאלו עמי הארצות שחושבים שהצומות זה רק ענין של מנהג, ורק חסידים ואנשי מעשה נהגו בזה, אבל הם לא נהגו. השם ירחם עליהם. ועל אנשים כאלו אנחנו שואלים, שהם רגילים לברך כל הזמן, האם יברכו על אכילתם בצום או לא?

³ כל פרי שלא הפרישו ממנו תרומות ומעשרות, נקרא "טבל", והיא מילה מורכבת, "טב לא". (הרמב"ם בפירות המשניות ברכות פרק ז משנה א)

⁴ מה שכתב שאינו מברך עליו "בתחילה", היינו גבי אכל איסור ב"מזיד", אבל גבי אכל איסור ב"שוגג", לא שייך לומר שאינו מברך עליו "בתחילה", שהרי אינו יודע שהוא איסור וחושב שהוא מאכל היתר ושפיר מברך. ורק שייך לומר בו "שאינו מברך עליו לבסוף".

⁵ ומעניין שבשנ"ת יביע אומר (חלק י יורה דעה סימן א) הביא כמה פוסקים שהסכימו לדעת הראב"ד, ובתוכם כתב שכן כתבו התוספות ישנים (שבת כג ע"א). וזה קצת פלא, כי בגמרא שבת שם מדובר על "דמאי" שמברכים עליו. ועל זה כתבו בתוספות ישנים: מברכים, היינו ברכת המזון, כי אילו ברכת המוציא פשיטא שמברכים שאסור ליהנות מהעולם הזה בלא ברכה. ע"כ. וכל זה מדובר על "דמאי" דוקא ולא על טבל שאסור באכילה לגמרי, והגמרא בברכות (מז ע"ב) מבארת שהטעם שמברכים על הדמאי, כיון שמבואר במשנה מסכת דמאי, שמאכילים את העניים דמאי, נמצא שאפילו עשיר, אילו היה רוצה, היה יכול להפקיר את

מהגמרא בבבא קמא (צד ע"א), הרי שגזל סאה של חיטים, טחנה לשה ואפאה והפריש ממנה חלה, אין זה מברך אלא מנאץ, ועל זה נאמר (תהלים א): "וּבִצֵּעַ בִּרְךָ נָאץ ה'". ודייק הרא"ש שמזה שלא אמרה הגמרא ש"לא יברך", אלא אמרה "אין זה מברך אלא מנאץ", משמע שמברך על מאכל איסור, אלא שברכתו היא ניאוצ. גם הארחות חיים (הלכות ברכת המזון אות לו) כתב בשם הגאונים, מי שאכל דבר איסור, חייב לברך תחילה וסוף כיון שנהנה. גם המאירי (בבא קמא צד ע"א) כתב, גזל מאכל ורוצה לאוכלו, אף על פי שהוא עובר עבירה וברכתו היא קללה, ותועבה, וניאוצ, אינו רשאי ליהנות בלא ברכה, ומברך המוציא וברכת המזון, או שאר ברכות, כפי הברכה הראויה לו. ע"כ. וכן דעת רבנו שמשון משאנץ (מסכת דמאי פרק א משנה ד), ותלמידי הרשב"א - רבי חייא אבן חביב בספר השלחן (הלכות סעודה שער ו), ורבי חיים בר שמואל בספר צרור החיים (הובא בשיטות קמאי ברכות מה ע"א עמוד אלף רנה).⁵

קושיות מרן הבית יוסף על שיטת הראב"ד

ד. אלא שמרן בבית יוסף (סימן קצו) ובכסף משנה (שם), הקשה על הרא"ש מהירושלמי (מסכת חלה פרק א סוף הלכה ה), ששם מבואר שמצה גזולה אסור לברך עליה.⁶ רבי הושעיא אמר משום "וּבִצֵּעַ בִּרְךָ נָאץ ה'", והיינו בתחילה לא מברך, אבל בסוף [ברכה אחרונה], דמים הוא חייב לו. שכיון שקנה את המצה בשינוי שלעם אותה, הרי שהיא שלו ואינו חייב לנגזל אלא דמי מצה, ונמצא שמברך לאחר האכילה על מצה שלו. אבל ברכה ראשונה לא יברך, כיון שהגזלה עדיין בעיניה עומדת, והוא חייב לו להחזיר את אותה מצה.⁷ רבי יוסי אומר אין עבירה מצוה. [כלומר, שלא יברך בכלל גם לאחריה, כי זו מצוה הבאה בעבירה]. אמר רבי אילא (ויקרא כז ד): "אֱלֹהֵי הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", אם עשית את המצוות כמצוות, הרי הן מצוות, ואם לאו, אינן מצוות. ומבואר שלרבי יוסי ורבי אילא לא מברך על המצה הגזולה אפילו לאחריה, כי לא עושים מצוה על ידי עבירה. נמצא שלא מברכים על מאכל אסור גם לאחריו שאין זה אלא מנאץ. ואל תדחה לי שדין זה הוא דווקא במצה שלא מברכים עליה, כיון שהיא חפצא של מצוה, לכן יש בזה משום מצוה הבאה בעבירה, אבל בסתם לחם גזול, יברך עליו? שהרי עדיין יש לומר שגם ברכת המזון זו מצוה, דכתיב (דברים ח י'): "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבִרְכָתָהּ", ואין זה מברך אלא מנאץ. אלא שאם כן תשאל, אז למה אמרו בירושלמי "מצה גזולה אסור לברך עליה", ולמה לא אמרו "לחם גזול אסור לברך עליו"? וצריך לומר שרצה להודיעך כוחו של רבי הושעיא שאפילו מצה שיש בה מצוה והסברא נותנת שלא יברך אחריה כי זו מצוה הבאה בעבירה, בכל זאת מברך לאחריה, כיון שקנאה בשינוי. אבל לעולם לרבי יוסי ורבי אילא לא מברך על גזול בין לפניו ובין לאחריו.

נכסיו ולהיות עני ברגע אחד, והיה ראוי לו הדמאי לאכילה, נמצא שישנה אפשרות של היתר באכילה, לכן מברכים על זה. וכן פירש רש"י (שבת שם). ולפי זה, אפשר שלעולם בטבל שהוא איסור גמור, מודים התוספות ישנים שלא יברך, ולא כדעת הראב"ד והרא"ש שמברך.

⁶ במדרש (תנחומא פרשת אמור אות יח, ויקרא רבה פרשה ל סימן ו) אומר על הפסוק "ולקחתם לכם", שתהיה לקיחה תמה - שלימה, במקח ולא בגזל, שלא תהא גזול לולב ומנענע בו, ונמצא סגורו קטגורו. משל לגבאי המלך שהלך לגבות את המיסים בעיר. משיים לגבות, הלך לדרכו, ופגע בו תושב העיר, הכהו ונטל את כל החפצים והממון שבידו. לאחר ימים היה לאותו תושב דין אצל השלטון, בא לשכור לו אדם שילמד עליו זכות. פגש אותו גבאי המלך, אמר לו: מה עסקך כאן? אמר לו: יש לי דין אצל השלטון, ואני מבקש מי שילמד עלי זכות. אמר לו: תן לי מהזהב והחפצים שנטלת ממני, ואני מלמד עליך זכות. למחר כשתעמוד בדין ויאמר לך השופט אם יש לך מי שילמד זכות, תאמר איש פלוני, ואני אלמד עליך זכות. נטל ממנו מקצת החפצים והזהב והלך לו. למחר, כשעמד לפני השלטון, אמר לו: יש לך מי שילמד עליך זכות? השיב לו: איש פלוני. פנה השופט לגבאי, מה זכות אתה מלמד על זה? אמר לו: אדוני, אני אומר לך דברים שעשה לי. כשחזרתי בדרך משגבתי המיסים בעיר פלונית, עמד עלי והכני ונטל כל מה שהיה בידי. והחפצים האלו שאתה רואה בידי, הם מקצת מה שהחזיר לי כדי שאלמד עליו זכות. בוש ונכלם אותו התושב, והכל אמרו: "אוי לו לזה שנעשה סגורו, קטגורו". כך אדם לוקח לולב לזכות בו למצוה, ואם היה גזול, צווח הלולב לפני הקדוש ברוך הוא ואומר: גזול אני, חמוס אני, ומלאכי השרת אומרים: אוי לזה שנעשה סגורו קטגורו. ע"כ. וגם כאן איך יברך על מצה גזולה "וציונו על אכילת מצה", כשהמצה צווחת לפני השם: גזולה אני, חמוס אני, נמצא מנאץ וסגורו נעשה קטגורו.

⁷ על פי המבואר בגמרא בבא קמא (צד ע"ב), פסקו הרמב"ם (הלכות גזלה ואבדה פרק ב) ומרן השלחן ערוך (חושן משפט סימן שס), שכל הגזול חייב להחזיר את החפץ עצמו, אלא שאם שינה אותו, קנה אותו בשינוי, ומשלם את דמיו כשעת הגזלה, ובלבד שעשה בו שינוי שאי אפשר להחזירו כבתחילה. כגון, הגזול עצים ודבקם במסמרים ועשה מהם תיבה, אינו שינוי, שהרי אפשר לפורקם וחוזרים להיות לוחות כמו שהיו. אבל הגזול עצים ושיפין וקצצן או חקק בהם ועשה כלים, או שגזל צמר וצבעו, הרי זה שינוי, ואינו משלם לו אלא דמים. ע"כ. וגם כאן כשאכל את המצה, בוודאי ששינה אותה ואי אפשר להחזירה לקדמותה, ולכן קנה אותה, ואינו חייב לו אלא דמים, לכן יכול לברך לאחריה ברכת המזון, כי כרגע היא עצמה לא גזולה אלא דמים הוא חייב לו.

גם לגרסת הרא"ש לא יברך

ה. וכן מדויק מלשון הגמרא הנ"ל בבבא קמא: "הרי שגזל חטים... כיצד מברך, אין זה מברך אלא מנאץ", ומשמע שהוא תמה, כיצד מברך, והלא אם היה מברך אין זה אלא מנאץ, לכן לא יברך. וגם לפי הרא"ש הנ"ל, שלא גורס "כיצד מברך"? אלא גורס: "הרי שגזל חטים... אין זה מברך אלא מנאץ", יש לפרש שזו כוונת הגמרא, שאם בא לברך, אין זה מברך אלא מנאץ, ולכן באמת לא יברך. ולבד מזה, הרי מפורש בתוספתא (מסכת דמאי פרק ב הלכה יד): לא יושיט ישראל אבר מן החי לבני נח, ולא כוס יין לנזיר, שאין מאכילים את האדם דבר האסור לו, ועל כולם "אין מברכים עליהם", ואין מזמנים עליהם, ואין עונים אחריהם "אמן"⁸. ומפורש שלא מברכים על איסור. וכן נראה דעת רש"י, רבנו יונה, והרשב"א (ברכות מה ע"א)⁹. וכן הלכה. עכ"ד הבית יוסף.

ראשונים רבים כשיטת הרמב"ם

ו. ובאמת שכן דעת ראשונים רבים כהרמב"ם שלא לברך על מאכל איסור, ומהם: הרמב"ם בברכות (שם), וכן כתב תלמידו הרא"ה (שם), שבודאי אינו מברך על מאכל איסור, שאם כן, היה צריך לפרש כן בגמרא, והדיון נותן, שאין זה מברך אלא מנאץ ואין זה אלא מזכיר עוון, תדע לך הרי שהיה אוכל חזיר ונבלה יברך?! ע"ש. וכן דעת תלמידו הריטב"א (שם ובהלכות ברכות פרק ה אות יב), ורבנו דוד כוכבי בספר "הבית" (מרביתו הראשונים לפני כ-700 שנה) ועוד. גם רבנו אשר בן רבי חיים בספר הפרדס (שער תקון הברכות) כתב, האוכל דברים אסורים, כגון חזיר והדומה להם שגופם טמא, אינו מברך עליהם כלל. ועליו הכתוב אומר (מלאכי א ה): "הֲקִרְיָבֶהוּ נָא לַפִּתְחֶיךָ הַיָּרֵצָה אוֹ הַיֵּשָׁא פִּנְיָהּ?!". הגע עצמך, היאך יברך ויזכיר השם הגדול וידידו מלוכלכות בשקץ ובטומאה. ועליו נאמר (שמות יט ג'): "לֹא תִגַּע בְּזֶה כִּי סָקוֹל יִסָּקֶל אוֹ יָרֶה יְיָ". ולאו דוקא שלא יברך עליו, אלא אפילו רוצה לאכול לאחר מכן דברים המותרים אינו מברך לעולם, עד שירחץ ידיו במים

⁸ ומכאן למד מרן החיד"א בברכי יוסף (סימן קצו סק"ד) שכשם שלא מברכים על מאכל איסור, כך מי ששמע ברכה מהאוכל מאכל איסור, אין עונה אחריו אמן, וכן כתבו עוד אחרונים. אלא שהוסף החיד"א בשם מר זקנו, שהמברך על דבר שהשומע נוהג בו איסור, כגון פת עכו"ם וכיוצא בו, יכולים הנוהגים איסור לענות אחריו אמן, שדווקא כשאוכל דבר שהוא איסור לו, אין עונים אחריו אמן, שזו אין זה מברך אלא מנאץ, אבל כשהוא אינו נוהג בו איסור, ברכתו ברכה, ויש לנוהג בו איסור לענות אחריו אמן. ע"ש. ומבואר לכאורה מלשון החיד"א שהולכים אחר המברך עצמו, שאם בשבילו המאכל היתר, עונים אחריו אמן. ואם בשבילו המאכל איסור, אין עונים אחריו אמן. ולכאורה יש להבין, הלוא הלכה רווחת ממרן זיע"א (ש"ת יביע אומר חלק ט אורח חיים סימן לח), שאין לספדי לענות אמן אחר ברכת ההלל בראש חודש או אחר ברכת תפילין של ראש של בני אשכנז, או אחר אשכנזיה שמברכת על סוכה ולולב וברכת "שעשני כרצוני" וכל כיוצא בזה, שכיון שלדעת הרמב"ם ומרן השלחן ערוך זו ברכה לבטלה, אין יענה אמן? וכמו שפסקו הרמב"ם (הלכות ברכות פרק א הלכה טו) ומרן בשלחן ערוך (סימן רטו סעיף ד), שכל המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה נושא שם שמים לשווא. והרי הוא כנשבע לשווא, ואסור לענות אחריו אמן. ע"כ. גם בתשובות הרמב"ם (סימן פד) כתב, וכל מי שיענה אמן אחר ברכה לבטלה או אחר ברכה שיש ספק חיובה, הרי הוא עתיד ליתן את הדין. ע"ש. ולדברי החיד"א הנ"ל צריך להבין, הלוא כיון שהמברך הוא מבני אשכנז שקיבל הוראות הרמ"א, נמצא שהוא בירך כהוגן, ולמה שלא יענו אחריו אמן? וצריך לומר שיש הבדל בין מאכל האסור מן הדין שבזה בוודאי לא יענה אמן אחר ברכה שמנאץ בה, לבין פת גויים, שהרי גם המחמירים שלא לאכול פת גויים, מודים שיש אופנים שגם להם היא מותרת, וכמו שפסק מרן בשלחן ערוך (יונה דעה סימן קיב סעיף ג), שאם המיכל בפת גויים מתארח אצל בעל הבית שמחמיר, ויש על השלחן גם פת ישראל וגם פת גוי שהיא יפה ומשובחת יותר משל ישראל, יבצע בעל הבית על הפת היפה ומותר לו להמשיך לאכול ממנה בכל הסעודה. וכן כתב בבית יוסף (סעיף טו) בשם מהרי"ל, שהמחמיר לא יענה אמן אחרים שמקילים, מותר לו לאכול עמהם משום איבה וקטטה, כי הפת היא עיקר הסעודה. ע"כ. ומבואר שאין זה ממש איסור מן הדין, ואף למחמירים יש פרצות ואופנים של היתר, לכן אמר החיד"א שגם המחמיר יענה אחריו אמן. ויש מקום לחזק את הדברים ממה שהבאנו לעיל (הערה 5), שהטעם שמברכים על הדמאי, כיון שאילו היה רוצה, היה יכול להפקיר את נכסיו ולהיות עני, והיה ראוי לו הדמאי לאכילה, נמצא שכל שיש אפשרות שהיא של היתר אכילה, מברכים על זה. ואם כן גם כאן בפת גויים, כיון שיש אפשרות שהיא שהפת תהיה מותרת לו, יענה אמן כהלכה.

שוב ראיתי בשבלי הלקט (סדר ברכות סימן קנא) שמתחילה דעתו היתה שהאוכל פת גויים במקום שמצויה פת ישראל אסור לו לברך לפניו ולאחריו שאין זה מברך אלא מנאץ שזהו איסור גמור. אלא שרבנו אביגדור כהן צדק תמה עליו שמפורש בירושלמי שפת גויים עמעמו עליה [גמגמו על האיסור] מפני שהפת חיי נפש, וגם בבבלי מבואר שאם אין פת ישראל אז מותר, [אז אפילו שבמקום זה מצויה פת ישראל] אין נאמר עד כדי כך שאסור לברך עליה. ע"ש. ומבואר שכל שאין זה איסור גמור, וישנה פרצה של היתר מסוים, ממילא מברכים על זה. וכן מבואר ממה שכתב עוד (סימן קמז) בשם רבנו שמואל, שמותר לנזהר מפת גויים לאכול בקערה אחת עם מי שאינו נזהר, ולא חוששים לטעם הפת. שהרי בגמרא חולין (ו ע"א) אמרו, שלא גזרו על תערובת דמאי, וכל שכן שלא גזרו על תערובת פת גויים, שהרי האמוראים הקלו בפת גויים יותר מדמאי. ע"כ. ואם על דמאי מברכים, כל שכן על פת גויים. ועל כל פנים מכל זה מבואר, שאין זה דומה לנידון עניית אמן אחר ברכה מאשכנז, כי שם לדעת הרמב"ם ומרן הברכה היא לבטלה ממש, ואין יענה. לא כן כאן, כיון שיש אופנים של היתר אכילה הפת, ממילא אינה ברכה לבטלה, ולכן יענה אמן. ואחר כך מצאתי בסוף

הרבה פעמים. וכן כתב רבנו מאיר המעילי בספר המאורות (ברכות מז ע"ב), ואני תמה, וכי מי שאכל נבלות וטרפות יברך עליהן מפני הנאתו, והרי הוא מנאץ את השם, ועליו נאמר (תהלים נ טז): "וְלִפְשָׁעֵי אֲמָר אֲלֵקִים, מֶה לָךְ לִסְפֹּר חֲקֶיךָ, וּתְשֹׂא בְרִיתִי עָלֶי פֶּיךָ". ע"כ. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן קצו סעיף א), אכל דבר איסור, אף על פי שאינו אסור אלא מדרבנן, אין מברכים עליו לא בתחילה ולא בסוף.

חילוק בין מאכל אסור, למאכל כשר בזמן איסור

ז. והנה כל המחלוקת שהזכרנו עד כאן היא לגבי מאכל שאסור בעצמותו, כמו: טבל, חזיר, נבילות וטריות וכדומה, ואפילו מאכל האסור רק מדרבנן, כמו טבל מדרבנן, עוף בחלב וכדומה. עתה נעבור לדון בשאלתנו, גבי אדם בריא שאוכל ושותה מאכלים ומשקים כשרים, אך בזמן איסור של תענית ציבור, כמו: י"ז בתמוז, תשעה באב וכדומה, האם יברך או לא? והנה בספר הפרדס (שם) התייחס לזה במפורש, וכתב, האוכל ביום הכיפורים או "בתשעה באב", בין "בריא" בין חולה דברים המותרים, חייב לברך בין בתחילה בין בסוף, הואיל וגוף הדבר היה מותר אילו לא היה תענית. ע"כ. ומבואר שמחלק בין מאכל שגופו אסור למאכל שגופו היתר בזמן איסור, שכיון שגוף המאכל היתר, יברך עליו. לא כן כשגוף המאכל אסור, כתב במפורש לעיל שלא יברך, כי איך יזכיר השם הגדול וידידו מלוכלכות בשקץ ובטומאה.¹⁰ וכחילוק זה מבואר גם במאירי (ברכות מז ע"א) שכתב, הטבל אין מברכים עליו, והרי זה כאוכל חזיר ונבלה, ואפילו אוכלם בהיתר, כגון עוברת שהריחה וחולה שיש בו סכנה, אינו מברך. ומכל מקום אוכלים המותרים שהותר לאכול ביום כיפור מצד חולי, ודאי מברך. ע"כ. גם הב"ח (סימן רד אות ז) הביא מה שכתב רבנו ירוחם בשם הרמ"ה [רבנו מאיר הלוי מטוליטולא], שאם אכל דבר איסור לרפואה אפילו במקום סכנה, לא יברך. וכתב שמודה רבנו ירוחם למה שפסק הרא"ש, שהאוכל בכיפור מברך, כי יש חילוק בין מאכל היתר בשעת איסור שמברך,

התשובה (יביע אומר שם) שכתב מרן זיע"א בסוגריים: "ודברי החיד"א בברכי יוסף (סימן קצו סק"ד) לא דמו לנידון דידן. ע"ש. ודו"ק". עכ"ל. ושמה כוונתו למה שבארנו בסייעתא דשמיא.

אין שיהיה, נראה מכל זה שבמאכל התלוי במנהגים אם לאוכלו או לא, גם הנוהג שלא לאוכלו יענה אמן אחר הנוהג לאוכלו, כיון שאין זה מאכל האסור מן הדין. ומזה נלמד על אכילת אורז וקטניות בפסח או מצה עשירה שכולם מודים שאינם אסורים מן הדין, אלא שבני אשכנז נהגו חומרא וסלסול לעצמם שלא לאכול, ולכן אשכנזי הוראה ספרדי שמברך על זה, בוודאי שיענה אמן, שכל אלו מנהגים של חומרות בעלמא שנהגו מחששות שהן, ואפילו הרמ"א עצמו התיר לזקן וחולה לאכול מצה עשירה, ומרן זצ"ל (ש"ת יחיה יחיה דעת חלק א סימן ט) כתב שגם לאשכנזים מותר לתת לקטנים אורז וקטניות, לכן ברור שיענה אמן.

אלא שלכאורה יש לדון במאכל שיש בו מחלוקת הפוסקים אם מותר באכילה, וכגון בשר "כשר" שהאשכנזים מקילים בו, ואילו לדעת מרן השלחן ערוך הבשר הזה הוא "טרף", וספרדי השומע ברכה מאשכנזי על בשר "כשר", לכאורה לא יענה אמן, כיון שלדעת מרן היא ברכה לבטלה ככל מאכל איסור שלא עונים אחריו אמן. אלא שעדיין יש לומר שיענה אמן משום ספק ספיקא, שמא הלכה כהרמ"א שהבשר כשר וממילא ברכתו כהוגן, ואפילו תאמר שהוא טרף, שמא הלכה כהראב"ד וסיעתו, שמברכים על מאכל אסור. וכיוצא בזה כתב מרן זצ"ל (ש"ת יביע אומר חלק ה אורח חיים ס"ס יח) בשומע מחברו שמברך "בורא נפשות" אחר ששתה רביעית קפה או תה חם בזמן אכילת פרס [7.5 דקות], שעונה אחריו אמן, כיון שיש ספק ספיקא לברך. ומכל זה נלמד, קל וחומר בן בנו של קל וחומר, שהוא הדין במי של רוצה לאכול ירקות של היתר מכירה, ושומע ברכה מחברו, שבודאי יענה אמן. ופשוט.

⁹ מעניין שיש סתירה חזיתית ברשב"א, ממש דבר והיפוכו, כי בחידושי לברכות (מה ע"א) הוא מביא את הראב"ד שהאוכל מאכל איסור, חייב לברך עליו תחילה וסוף, שלא אמרו אלא שאין מזמנים עליהם. וכתב, וזו היא אחת מן ההשגות שהשיג על הרמב"ם. ולי נראה כדברי הרמב"ם, מדתניא (שבת כג ע"א), הדמאי מברכים עליו ומזמנים עליו, ומשמע שעל דמאי מברכים, אבל על טבל לא מברכים. ע"כ. והנה בשו"ת הרשב"א (חלק א סימן תשצד) כתב, שאלת, חולה שצריך לאכול ביום כיפור, אם מברך המוציא וברכת המזון אם לא? ואמרת שראית אחד מן האחרונים שהכריע שאין מברך וכו'. תשובה. איני רואה בדברי זה האחרון כלום, ודברים של תוהו הם. ושלא אמרו באוכל טבל אלא ש"אין מזמנים עליו", אבל הוא לעצמו מברך תחילה וסוף, שמי שאכל שום לא יאכל שום אחר. ואמנם הרמב"ם כתב באוכל טבל שאינו מברך, אבל מנין לו? אבל הראב"ד תפש עליו בזה, וזו אחת מהשגותיו. ע"כ. וזה פלא, כי השנה זו דחה הרשב"א מהגמרא בשבת שמבואר שעל טבל לא מברכים. גם בערוך השולחן (סימן קצו סעיף ד) כתב שדברי הרשב"א בתשובה תמוהים שהסכים לראב"ד, ואילו בחידושי פסק מפורש כהרמב"ם. ובעל כרחך שתשובה זו אינה כתיקונה. ע"כ. ואמנם כבר הבאנו לעיל (אות 1) ששני תלמידי הרשב"א ספר השלחן וצורר החיים כתבו כדעת הראב"ד, ואולי מזה יש להוכיח שדעת הרשב"א עיקר כמו שכתב בתשובה. וצ"ע. (ועיי' להלן הערה 11)

¹⁰ ויש לחזק את החילוק הזה על פי הגמרא בגיטין (יז ע"א) שאין הקדוש ברוך הוא מביא תקלה על ידי צדיקים, והקשו התוספות מהגמרא בראש השנה (כא ע"א) שקרה פעם וטעו בבבל והקדימו את כיפור ביום אחד ואכלו למחרת ביום כיפור האמיתי, והלוא בבבל היו אמוראים קדושי עליון, ואך קרתה להם תקלה כזו? ותרוז שיש הבדל בין אם המאכל בעצמותו אסור, כנבלה וטרפה ואבר מן החי, שבזה לא תבוא תקלה על ידם, כי גנאי הוא לצדיק שגופו גדל מאיסור, לבין אם המאכל היתר בשעת איסור, כמו אכילה ככרופ, שאין זה מגונה כל כך שסוף סוף גופו לא גדל מחפצא של איסור. (עיי' גיליון 215 אות א)

לבין מאכל איסור בשעת היתר, שאפילו אכלו לרפואה מפני הסכנה אין לברך על אכילת איסור כלל. וכן מבואר כחילוק הזה בשו"ת פנים מאירות (חלק ב סימן ז), ע"ש.

מִרְן הַבֵּית יוֹסֵף לֹא מַחֲלֵק כִּנ"ל

ח. ואמנם לא נכחד שממִּרְן הַבֵּית יוֹסֵף (סימן רד ח-ט) לא משמע כחילוק הזה, כי הוא דימה אכילת מאכל אסור לאכילה בכיפור, ולכן כתב שהרא"ש שסובר כהראב"ד שעל מאכל אסור מברך, כתב גם שחולה מברך בכיפור, ופשוט שהוא הדין גם בבריא שאוכל בכיפור שיברך, כי לא גרע מאוכל חזיר שמברך]. ואילו לרמב"ם שלא מברך על איסור, לא יברך גם בכיפור. אלא שנראה שיוזדה הרמב"ם בחולה שאוכל איסור לרפואה מברך, וכל שכן באכילה בכיפור.¹¹ ולפי שיטה זו, כיון שהאכילה בתענית ציבור, היא בזמן איסור, לכאורה הבריא שאוכל בצומות, לא יברך על אכילתו.

רצו מתענים, רצו אין מתענים

ט. והנה במשנה בראש השנה (יח סע"א) אמרו, על ששה חודשים שלוחי בית דין יוצאים לערים שבישראל, כדי להודיע להם אימתי נקבע ראש חודש, על ניסן מפני הפסח, על אב מפני התענית, על אלול מפני ראש השנה, על תשרי מפני תקנת המועדות [כיפור וסוכות], על כסליו מפני חנוכה, ועל אדר מפני הפורים. שואלת הגמרא, למה לא יצאו השלוחים גם על חודשי תמוז וטבת, שהרי גם בהם יש תעניות?¹² מתרצת הגמרא, כיון שכתוב בפסוק (זכריה ח:ט): "כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת, צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוָה לְשָׁשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים", ולכאורה מצד אחד קורא לימים הללו "צום", ומאידך קורא להם "ששון ושמחה".¹³ אלא בזמן שיש שלום [שבית המקדש קיים] – יהיו לששון ולשמחה. בזמן שיש שמד [של המלכות] – צום. אין שמד ואין שלום [שחבר המקדש], רצו – מתענים, רצו – אין מתענים. ע"כ. ומבואר מפשט דברי הגמרא שבזמן הזה שחבר המקדש ואין שמד, תלוי הדבר ברצון העם.

עיקר הצומות הם ממנהג

י. והנה כתב הרמב"ם (הלכות תעניות פרק ה הלכה ד, ה), וארבעת ימי הצומות האלו [י"ז בתמוז, תשעה באב, צום גדליה ועשרה בטבת], הרי הם מפורשים בקבלה, שנאמר: "צום הרביעי וצום החמישי..." ונהגו כל ישראל בזמנים אלו להתענות, ובשלשה עשר באדר זכר לתענית שהתענו בימי המן. וכתב המגיד משנה, תלה רבנו ענינים במנהג, לפי שנתבאר בגמרא, שבזמן שיש שלום היינו לכשיבנה המקדש, הם לששון ולשמחה. אין שלום ואין גזרה ידועה על כל ישראל, רצו מתענים רצו אין מתענים, חוץ מתשעה באב הואיל ונכפלו בו צרות. ועכשיו נהגו הכל כמו שכתב רבנו, והרי הם חובה על כל ישראל עד שיבנה המקדש. ע"כ. ומבואר שעיקר הצומות הם ממנהג. וכן כתב האור זרוע (חלק ב סימן קט), מעשה ביולדת שחל יום שמיני שלה בצום גדליה ושאלו לרבנו תם אם יכולה לאכול, והתיר לה שאף על גב שצום גדליה מדברי קבלה, ודברי קבלה כדברי תורה, אך כיון שאמרו בראש השנה, בזמן שאין שמד ואין שלום, רצו מתענים, רצו אין מתענים, לכך הוא רשות גם עתה והתירו לה לאכול. ע"כ. והובא גם במחזור ויטרי (סימן שלו), הגהות מרדכי (מועד קטן רמז תתקלד), ובהגהות מימוניות (הלכות תעניות ריש פרק ה), והוסיף בהגהות מימוניות, שאפילו עובדות ומניקות שמצטערות הרבה, היה להם

¹¹ אלא שלכאורה יש מקום להפליא, כי הבית יוסף (ס"ט תריח) לאחר שכתב בשם מהר"ם והרא"ש ועוד, שחולה שיש בו סכנה שאוכל בכיפור, אומר מעין המאורע בברכת המזון, ודבר פשוט הוא שבהיתר הוא אוכל ומצוה היא לו, שיום כיפור שלו כשאר ימים טובים שלנו. **הקשה**, ואף על פי שמדברי הרשב"א (סימן תשצד) נראה שמדמה אוכל בכיפור לאוכל טבל, שלדעת הרמב"ם לא מברך, וממילא גם חולה בכיפור לא יברך? אך כבר נחלק הרשב"א עליו, והסכים לאומרים שאוכל טבל מברך. ע"כ. ומשמע שדעת מרן שמברך על מאכל איסור. וזה פלא, כי הרי הוא פסק כהרמב"ם שלא מברך. וכן תמה בכנסת הגדולה (הגהות בית יוסף סימן קצו) שדברי מרן סותרים, שבס"ט תריח משמע שמסכים לראב"ד שעל טבל מברך, ולכן גם חולה בכיפור מברך, ואילו בסימן קצ"ו פסק כהרמב"ם שעל טבל לא מברך?

ואולי היה מקום לומר, מאחר והמחלוקת המפורשת בין הרמב"ם לראב"ד היא בבריא שאוכל איסור, אך לגבי חולה לא דיבר הרמב"ם, ויש לצדד בדעתו לכאן או לכאן, וכמו שבאמת נחלקו הראשונים, לכן בסימן ר"ד שדן הבית יוסף במה שכתב רבנו ירוחם שחולה לא מברך על איסור, כתב להעיר שאין זה כדעת רבו הרא"ש, שהרי הרא"ש כתב שחולה מברך בכיפור. [וכמו שבכיפור מברך, הוא הדין במאכל איסור]. ועוד, שכבר נתבאר בסימן קצ"ו שהרא"ש סובר כהראב"ד שעל מאכל איסור מברך. [כוונתו, שאפילו תאמר שרבנו ירוחם סובר כסברת הב"ח לחלק בין מאכל איסור שלא מברך לבין כיפור שמברך, וממילא אינו נגד הרא"ש. עדיין הוא נגד הרא"ש, כי הלוא הרא"ש פוסק שגם על מאכל איסור, מברך]. ושמ נתבאר שלרמב"ם אינו מברך עליו. [וממילא אולי רבנו ירוחם סובר כהרמב"ם שלא מברך על מאכל איסור. אך גם זה אינו, שהרי] ואם אוכל איסור לרפואה, נראה שגם לרמב"ם מברך. [נמצא שרבנו ירוחם גם לא כהרמב"ם, שהרי כתב שחולה לא יברך על מאכל איסור].

והנה בסימן תרי"ח הביא הבית יוסף את הרשב"א שנשאל על חולה שאוכל בכיפור אם יברך, והרשב"א ליטותו שם כהראב"ד שאין הבדל אפילו במאכל איסור בין בריא לחולה שמברך, וכל שכן בכיפור שמברך, ולכן תמה על הרמב"ם שלשיטתו לא מברכים על מאכל איסור והיינו בין בריא בין חולה, ממילא גם בכיפור לא יברך בריא וחולה. והוקשה לבית יוסף שזה נגד מהר"ם

לאכול בכל אלו הצומות, לבד מתשעה באב, כי שאר תעניות אין חמורות כל כך. ע"ש. גם בשבלי הלקט (סימן רעח) כתב, ואילו ארבע צומות כתב רב כהן צדק, מי שרוצה להתענות יתענה, ומי שאינו רוצה להתענות אל יתענה, חוץ מתשעה באב, הואיל והוכפלו בו צרות לישראל, זהו מן ההלכה. אבל עכשיו במקומותינו קבעו הציבור עליהם במנהג. ע"ש. וכן כתב העיטור (הלכות מילה דף נג טור ג) שבשאר תעניות, רצו מתענים, רצו אין מתענים. ועל כל פנים מבואר מכל הראשונים הנ"ל ועוד, שמקור התענית היום אינה אלא ממנהג. וכתב הריטב"א (ראש השנה יח ע"ב) ואפשר שתעניות אלו צריכים קבלה מבעוד יום כתענית יחיד, לבד מתשעה באב.

שכן ובירך על מאכל ביום התענית

יא. ומעניין מאוד מה שכתב הרשב"א (ראש השנה שם), כשישראל בארץ האויב אלא שאין שמד, רצו מתענים רצו אין מתענים. ומסתברא, שאף על פי שהורגלו להתענות, אם לא רצו עכשיו להתענות אין מתענים, שהרי בזמן התלמוד הורגלו להתענות, וכמו שהקשתה הגמרא שיצאו שלוחים על שאר הצומות, ובכל זאת אמרו שלא איכפת אם לא יצומו בזמן האמיתי, שהרי אילו לא רצו להתענות כלל, לא היו מתענים. ע"ש. גם בחידושי למגילה (ה ע"ב), כתב שגם תשעה באב רצו מתענים רצו אין מתענים, כפי שמוכח מהפסוק שכתוב שיהפכו לשמחה, ומה שמחמירים בתשעה באב, אין זה אלא הנהגת הדורות, הואיל והוכפלו בו צרות, ולכן רצה רבי לעקור תשעה באב, ולא חשש שמבטל דברי בית דין חברו. והר"ן (ראש השנה ד ע"ב) הביא מה שכתב הרמב"ן בתורת האדם, שאם רוב ישראל הסכימו שלא להתענות, אין מטריחים עליהם להתענות. ועכשיו כבר רצו ונהגו להתענות, לפיכך אסור ליחיד לפרוץ גדרם, וכל שכן בדורות הללו שהרי בעוונותינו שרבו, יש גזירה בישראל ואין שלום, הלכך חייבים הכל להתענות מדברי קבלה ותקנת נביאים. ע"כ. ומבואר שזה בזמנו כשהיתה גזירה בישראל, אבל היום שבחסדי השם עלינו אין גזירת שמד, חוזר הדין שאין זה אלא מנהג ולא תקנת נביאים. גם בשו"ת יביע אומר (חלק י אורח חיים סימן מא) דן במי ששכח ביום תענית צבור ובירך על מאכל או משקה, ומיד נזכר, וכתב כיון דקיימא לן רצו מתענים רצו אין מתענים, לכן יכול לטעום טעימה כל שהיא, כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה. (עין שו"ת יביע אומר חלק א סימן לג, חזון עובדיה ברכות עמוד קס, ארבע תעניות עמוד כד)

"אל תעירו ואל תעוררו"

יב. נמצא לכאורה שהאוכל בתענית, אין צריך לומר לו שלא יברך, כי שמא הלכה כהראב"ד שמברכים אפילו על מאכל אסור, ואפילו תאמר כהרמב"ם שלא מברכים, שמא כמו הפרדס והמאירי והב"ח שאם המאכל מותר ורק הזמן אסור, מברך. ואפילו תאמר כמו הבית יוסף שגם בזמן איסור, לא מברך, שמא כל זה רק בכיפור שהאיסור מן הדין, אבל בשאר צומות שאם רצו מתענים, מברך. ואף על פי שלא עושים ספק בברכות, מכל מקום כיון שהמברך על פי ספק ספיקא אינו עובר משום "לא תשא", וכמו שכתב מרן זצ"ל בשו"ת יביע אומר (חלק י סימן נב) ובשו"ת יחוה דעת (חלק ו ס"ס לא בהערה) ובחזון עובדיה (ברכות עמוד קצב) ועוד, בשם שו"ת מכתם לדוד, שהמברך על פי ספק ספיקא, בוודאי שאינו עושה איסור, שהרי בכל האיסורים אנו מקילים על פי ספק ספיקא. לכן הנוהג שלא לומר להם שלא יברכו ולא כלום. ואם ירצה השם, בשבוע הבא נמשיך עוד משהו בזה.

והרא"ש שחולה מברך בכיפור? ועל זה ענה שהרשב"א חולק על הרמב"ם ולדעתו מברך על טבל, וממילא גם הרשב"א מצטרף למהר"ם והרא"ש שמברך בכיפור. והיינו, שכל זה לשיטת הרשב"א שאין הבדל לרמב"ם בין בריא לחולה, ושניהם לא מברכים על מאכל איסור, והוא הדין בכיפור שלא יברכו. ועל זה אומר הבית יוסף, שאנחנו נפסוק שיברך בכיפור כדעת מהר"ם והרא"ש, כי גם הרשב"א מצטרף לדעתם. אבל באמת אין הכרח לומר כמו הרשב"א בדעת הרמב"ם שאין הבדל בין בריא לחולה, כי לא דיבר הרמב"ם אלא בבריא, אבל בחולה אפשר שמודה שיברך על מאכל איסור, וכל שכן שיברך בכיפור, וכמו שמתבאר בסימן ר"ד. ודו"ק.

¹² ופשוט שלא שאלה הגמרא על צום גדליה, כיון שהוא ידוע תמיד שחל אחרי ראש השנה. וכן תענית אסתר ידוע שחל לפני פורים. ולכן גם על הצומות הללו אנחנו לא מכריזים בשבת שלפני הצום, ומכריזים רק לפני י"ז בתמוז ולפני עשרה בטבת. וגם לפני תשעה באב לא צריך להכריז, כי הוא ידוע, שהרי חומרותיו מתחילות לפני כן, בעיקר דיני שבוע שחל בו.

¹³ מרן הבית יוסף (סימן תקפ) ביאר את כוונת שאלת הגמרא, כי מאחר ובתחילת תקופת בנין בית שני, היה זכריה הנביא עדיין בבבל ושולח שליחים אל הכהנים והנביאים שבירושלים שישאלו את השם יתברך, האם עם ישראל ימשיכו לבכות ולהתענות בתשעה באב, כפי שהתענו מאז חורבן הבית, או שיפסיקו כיון שעתה נבנה הבית ותוקן ענין החורבן, כמו שנאמר (זכריה ג:א): "הָאֲבָקָה בְּחֹדֶשׁ הַחֲמִישִׁי הִנֵּנִי כְּאִשָּׁר עֲשִׂיתִי זֶה כְּמֹה שְׁנִים?" ועל זה באה התשובה: "צום הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֲשִׂירִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוָה לְשָׁשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים וְהָאֲמָת וְהַשְּׁלֹמֹם אֲקַבֵּה", ומשמע שכל הצומות הללו יהיו לששון ולשמחה ולא תצומו בהם, כי אין חפץ להשם בצומות, כי אם שתאהבו האמת והשלום, וכיון שכוונתו שלא יצומו בימים אלו מאותו היום והלאה, אם כן לא היה לו להזכירם בלשון "צום", אלא היה אומר "יום" חודש הרביעי... יהיה לששון ולשמחה, וממילא מובן שכוונתו על ימי הצומות שיהפכו לששון ושמחה. ומזה שכתב בלשון "צום", בא להשמיענו שאף על פי שעכשיו הם בטלים, אבל אם יהיה שמד חס ושלום, יחזרו הצומות לקביעותם.